

Стецишин М.М.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

Природокористування в широкому розумінні визначається як сукупність всіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу (ПРП) і заходів по його збереженню.

Природокористування включає:

- а) видобуток і переробку природних ресурсів, їх відновлення та відтворення;
- б) використання і охорону природних умов життєвого середовища;
- в) збереження, відтворення і раціональну зміну екологічного балансу природних систем, що є основою збереження природно-ресурсного потенціалу розвитку суспільства¹.

Особливо складною проблемою є розвиток природокористування в агропромисловому комплексі: АПК з усіх господарських комплексів найтісніше пов'язаний з довкіллям. Безпосередній зв'язок ведення аграрного виробництва з природними умовами і ресурсами зумовлює специфіку аграрних відносин в цілому. Крім цього на процеси природокористування в АПК впливає територіальна організація (ТО) господарського комплексу, розміщення і взаємозв'язки її структурних елементів, еколого-господарське навантаження в них.

Аналіз спеціалізації та розміщення об'єктів господарської діяльності дозволяє визначити, що на території Херсонської області сформувався насамперед Херсонський промисловий вузол з головним промисловим центром у м. Херсон та промисловими пунктами Цюрупинськ і Гола Пристань. Спеціалізується він на суднобудуванні та судноремонті, електротехнічному і сільськогосподарському машинобудуванні, текстильній і харчовій (плодоовочеконсервна, м'ясомолочна, борошномельна, кондитерська) промисловості, будівельній індустрії.

Херсонський промисловий вузол складає ядро розвитку Південно-Західного (Нижньодніпровсько-Приморського) економічного підрайону області у складі Білозерського, Голопристанського та Цюрупинського адміністративних районів. Тут розвивається сільське господарство приміського типу, рекреаційна діяльність. Центрами рекреації є Херсон, Гола Пристань, с. Кринки Цюрупинського району (турбаза ім. Остапа Вишні). Значні території у пониззі Дніпра поблизу Херсона зайняті садово-городніми товариствами, дачами; придніпровські та приморські населені пункти (сміт Білозерка, Олександрівка, Станіслав, Новозбурівка, Залізний Порт) є центрами масового відпочинку.

Південно-Західний економічний підрайон і Херсонський промисловий вузол зокрема зосереджують переважачі обсяги виробництва товарної продукції області. Разом з тим в даному регіоні відчувається найбільше антропогенне навантаження на природні комплекси.

Немаловажну роль в ТО господарського комплексу Херсонської області має Південний або Приморський господарський підрайон у складі Генічеського, Новотроїцького, Чаплинського, Каланчацького та Скадовського адміністративних районів. Головними центрами організації території є Генічеськ і Скадовськ - адміністративні і промислово-рекреаційні центри із спеціалізацією на харчовій промисловості, металообробці, промисловості будівельних матеріалів. У сільському господарстві переважає вирощування зернових, соняшнику, овоче-баштанних і кормових культур на зрошуваних землях, садівництво і виноградарство, молочно-м'ясне скотарство, свинарство і птахівництво.

Головне господарське навантаження на навколишнє середовище здійснює рекреація та зрошувальне землеробство. Концентрація останнього особливо небажана у приморських районах, де рівень забруднення підземних вод у 10-15 разів перевищує допустимі показники.

Північно-Східний господарський підрайон відзначається переважно аграрною спеціалізацією (виробництво зернових, соняшнику, овочевих культур, садівництво і виноградарство, молочно-м'ясне скотарство, вівчарство, свинарство і птахівництво). Функціонує у складі Верхньорогачинського, Великопетихського, Нижньосірогозького, Іванівського, Горностаївського та Каховського адміністративних районів. Промислове виробництво зосереджено у Каховці та Новій Каховці, які формують промисловий вузол із спеціалізацією на виробництві будівельних матеріалів та галузях харчової промисловості. У Великопетихському районі зосереджені кар'єри по видобутку вапняків. Головне екологічне навантаження на територію здійснює зрошувальне землеробство, особливо у Каховському районі.

Найменш розвинутим у промисловому відношенні в Херсонській області є Північний підрайон області, що охоплює територію Високопільського, Великоолександрівського, Нововоронцовського і Бериславського районів. У виробництві товарної продукції провідна роль належить агропромисловому комплексу. Галузі промисловості спеціалізуються переважно на переробці сільськогосподарської сировини та виробництві будівельних матеріалів. Найбільшим містом регіону є Берислав з аналогічною спеціалізацією господарстваⁱⁱ.

Аналіз внутрішньообласної спеціалізації галузей АПК, розміщення основних елементів природного агресурсного потенціалу, основних екологічних процесів на території Херсонської області дозволив визначити територіальну диференціацію видів природокористування в АПК та екологічного навантаження на навколишнє середовище. По показникам інтегрального навантаження на навколишнє середовище (табл. 1) та критеріями їх оцінки в умовних балах (табл. 2) можна визначити диференціацію екологічних процесів у Херсонській області. До найбільш сприятливих для розвитку інтенсивного сільського господарства територій належать Великоолександрівський, Голопристанський, Цюрупинський райони. Тут серед видів природокористування переважає земле- та водокористування. Тваринництво ж має значні резерви розвитку при умові інтенсифікації кормовиробництва. Залишається проблемою збільшення площ під полезахисними лісосмугами та штучними лісами.

Названі райони можна віднести до територій, що мають резерви для сприйняття антропогенного навантаження.

До територій з конфліктною екологічною ситуацією (>1,8-2,5 балів) відносяться Бериславський, Високопільський та Нижньосірогозький райони, де відносно невисока питома вага ріллі (Бериславський район) або зрошуваних земель (Високопільський та Нижньосірогозький райони) у структурі землекористування і є певні резерви для розвитку тваринництва.

Найбільше поширення в області мають території з небезпечною екологічною ситуацією у природокористуванні (2,6-3 бали). До них належать Білозерський, Великопетихський, Верхньорогачинський, Генічеський, Іванівський, Каланчакський райони та приміський АПК на території, що підлягає міськраді м. Херсона. У цих районах є значна питома вага зрошуваних земель, ріллі у землекористуванні, практично вичерпані або незначні можливості для розвитку тваринництва.

Нарешті, до районів кризової екологічної ситуації відносяться (3,1-5 балів) Каховський, Нововоронцовський, Скадовський та Чаплинський райони, де питома вага зрошення становить 40-50% і більше у структурі сільгоспугідь, а також значна кількість поголів'я сільськогосподарських угідь.

Крім районів природокористування або екологічного навантаження за ступенем інтенсивності як реальних елементів ТО природокористування, у Херсонській області можна виділити зони значного екологічного навантаження у радіусі 0.5-1 км по узбережжях Чорного та Азовського морів. Вона викликана забрудненням токсичними та радіоактивними елементами рр. Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро.

Нарешті важливими елементами ТО природокористування є промислові центри. Серед них виділяється насамперед м. Херсон, де щільність викидів шкідливих речовин в атмосферу досягає 240-260 кг на км² території. У структурі викидів переважають газоподібні та рідкі інгредієнти: сірчастий ангідрид, окис вуглицю і азоту. Для інших міст цей показник менший, а структура забруднення представлена переважно пилом різного, у т.ч. органічного походження, а також вуглекислим газомⁱⁱⁱ.

Таким чином для Херсонської області характерне значне еколого-виробниче навантаження на довкілля і як наслідок цього відсутність практично умовно-чистих у екологічному відношенні територій. Тому завданням найближчого часу повинно стати забезпечення вдосконалення організації і управління раціонального природокористування з урахуванням ринкових чинників господарського механізму та економічних важелів регулювання екологічної обстановки в регіоні.

Таблиця 1

Територіальна організація природокористування та екологічне навантаження в АПК Херсонської області

N n/n	Адміністративні райони	Частка зораних земель у структурі с/г угідь, %	Площа зелених насаджень, га	Кількість внесення мін. добрив кг/га	Еродованість території, %	Частка підтоплених земель, %	Частка засолених земель, %	Інтегральне господарське навантаження
1	Білозерський	19.0	6.6	22.0	7.0	0.4	2.4	12
2	Бериславський	34.5	5.6	16.0	7.1	0.3	3.0	15
3	Великоолександрівський	11.0	2.6	11.0	8.4	0.1	3.0	15
4	Великопетихський	4.0	6.3	10.0	7.9	0.4	1.6	8
5	Верхньорогачинський	7.0	1.3	10.0	7.1	0.7	2.8	14
6	Високопільський	0.0	2.5	15.0	7.2	-	2.0	10
7	Генічеський	24.6	2.9	7.0	7.3	0.7	2.6	13
8	Голопристанський	31.6	16.9	19.0	8.0	0.2	1.8	9
9	Горностаївський	27.0	2.3	16.0	8.2	0.2	3.8	19
10	Іванівський	25.5	1.4	9.0	8.1	0.6	2.6	13
11	Каланчакський	32.5	2.5	22.0	8.3	0.3	2.8	14
12	Каховський	51.7	3.3	23.0	7.7	0.9	3.6	18
13	Нижньосірогозький	5.2	2.2	10.0	7.4	...	2.4	12
14	Нововоронцовський	10.9	1.5	14.0	7.1	0.6	3.2	16
15	Новотроїцький	44.2	1.7	8.0	7.2	0.4	2.8	14
16	Скадовський	48.9	3.6	17.0	8.0	1.1	3.4	17
17	Цюрупинський	29.4	12.5	23.0	8.3	0.5	1.4	7
18	Чаплинський	42.3	2.3	34.0	7.0	0.2	2.8	20
	м. Херсон	40.0	3.1	-	6.9	1.0	2.4	14
	Всього по області	27.0	30.4	16.0	7.9	0.5	2.3	9

Критерії оцінки ступеню екологічної ситуації

Оцінка ступеню гостроти екологічної ситуації, балів	Екологічна характеристика території за підсумковим балом	Частка ріллі у структурі с/г угідь, %	Питома вага зрошувальних земель у структурі с/г угідь, %	Землі, що зазнають водної ерозії, % від площі с/г угідь	Площа зелених насаджень, тис. га	Землі, що зазнають вітрової ерозії, % від площі с/г угідь	Кількість мін. добрив, кг/га	Кількість голів худоби на 1 га с/г угідь
1	Території, що мають резерви для сприйняття антропогенного навантаження (<1.8)	80-85	<7	до 1.5	6.0 і більше	до 7.0	до 10	25-30
2	Території з конфліктною екологічною ситуацією (1.8-2.5)	85.1-90	7.1-11	1.6-2.5	3.5-5.9	7.1-9.0	11-15	31-35
3	Території з небезпечною екологічною ситуацією (2.6-3)	90.1-95	11.1-30.0	2.6-3.5	2.6-3.5	10.1-12.0	16-20	36-40
4	Території з кризовою екологічною ситуацією (3.1-5)	>95.1	30.1-40.0	3.6-5.9	1.6-2.5	12.1-17.0	21-25	41-45
5	Території екологічної біди (>5)	98	40.0 і більше	6.0 і більше	<1.5	17.1-23.0	26-35	46-50

ⁱ Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник.-М.: Мысль, 1990.-С. 404-405.

ⁱⁱ Рожкован М.В., Топчієв О.Г. Народногоосподарський комплекс Херсонської області// УРЕ.-Т.3-К., 1993.-С. 265-360.

ⁱⁱⁱ Экологические проблемы Украины и пути их решения . Сб. научн. тр./ Отв. ред. В.Г. Сахаев. -К., 1991.- 186 С.